

liğine tayin etti ve hutbeyi kendi adına okutmasını istedi. Nişâbur, Tûs, Kûmis yörelerinden başka Tûs'un kuzeyindeki bazı yerler ve güneyindeki Kuhistan eyaletinde bazı yöreler de Müeyyed'in hâkimiyeti altında bulunuyordu.

559 (1164) yılında Müeyyed Ay-aba'nın Kûmis'e vali tayin ettiği Emîr Deniz, Mâzenderan melikinin kumandanı Sâbikuddin el-Kazvî'nin baskınına uğrayarak yenildi ve Kûmis Mâzenderanlılar'ın idaresine geçti. Ertesi yıl Ay-aba'nın Nesâ'yı eline geçirmek için gönderdiği kuvvetler Hârizmşah İlarşan'ın yolladığı ordunun yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp Nişâbur'a döndü.

Hârizmşah İlarşan, Emîr İnak'a ait Dihistan'ı da ülkesine katınca İnak aralarında husumet bulunmasına rağmen Müeyyed Ay-aba'dan yardım istedi. Ay-aba'nın gönderdiği kuvvetler İnak'ı ve sahip olduğu Cürcân'ı Mâzenderan melikinin hücumuna karşı korudu. Aynı yıl Oğuzlar Herat hâkiminin ölümünün ardından şehri kuşattılar. Bunun üzerine Ay-aba Herat'a Emîr Deniz kumandasında bir ordu gönderdi. Oğuzlar kuşatmasında vazgeçip Merv'e gitmek üzere Herat'tan ayrıldılar.

10 Muharrem 561'de (16 Kasım 1165) Sebzevâr'ı muhasara eden Ay-aba bazı rehiner aldıkdan sonra Nişâbur'a döndü. Ertesi yıl Şemseddin İldeniz'e elçi göndererek Hârizmşah İlarşan'ın Nişâbur'u almak istediğini, ardından Irak'a (Acem) geleceğini, İlarşan harekete geçtiği takdirde ona birlikte karşı koymalarını teklif etti. İldeniz, İlarşan'a elçi gönderip onu bu fikirden vazgeçirmeye çalıştıysa da Nişâbur'u iki ay boyunca kuşatan İlarşan, İldeniz'in Irak askeriyeye Bistâm'a geldiğini duyunca Hârizm'e döndü. Bu sırada Ay-aba, Kadî Fahreddin'i İlarşan'a göndererek kendisine itaati farz bildiğini, adına hutbe okutacağını, sikke kestireceğini ve memleketi onun vereceği emre göre idare edeceğini bildirdi. Bundan memnun kalan İlarşan, Ay-aba'ya değerli armağanlar gönderdi. 565 (1169-70) yılında ağabeyi Arslan Şah'a karşı saltanat mücadelesini kaybeden Kirman Selçukluları hânedanından Behram Şah, Müeyyed Ay-aba'dan yardım istemek üzere Nişâbur'a geldi ve onun verdiği askerlerle Arslan Şah'ı yenip Kirman tahtına oturdu.

Hârizmşah İlarşan'ın vefatı üzerine (567/1172) yerine küçük oğlu Sultan Şah geçti. Bu durumu kabul etmeyen büyük oğlu Alâeddin Tekiş, Karahıtaylar'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle Hârizm'e geldi. Bir yarımden göstermeden annesiyle birlik-

te Müeyyed Ay-aba'ya sığınan Sultan Şah, Alâeddin Tekiş'e karşı kendilerine yardım ettiği takdirde Hârizm'in gelirinden önemli bir kısmının kendisine bırakılacağı vadedinde bulundu. Askerini toplayarak harekete geçen Ay-aba, Alâeddin Tekiş'le giriştiği mücadelede yenilgiye uğradı. Esir alınıp Alâeddin Tekiş'in huzuruna götürüldü ve orada öldürüldü (9 Zilhicce 569 / 11 Temmuz 1174). Nişâbur'da Oğuzlar gibi kuvvetli bir düşman karşısında ve rakip emirler arasında bir beylik kuran Müeyyed Ay-aba muktedir bir kumandan ve dirayetli bir idareciydi. Ali b. Zeyd el-Beyhakî (İbn Funduk) *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini ona ithaf etmiştir.

Ay-aba'nın ölümünden sonra yerine oğlu Doğan Şah geçti. Babasının uğruna hayatını kaybettiği Sultan Şah, Doğan Şah'ı yenerek Serahs şehrini elinden aldı (576/1180-81), daha sonra da ona ait olan Tûs şehrini zaptetti. Doğan Şah Muharrem 582'de (Nisan 1186) vefat edince yerine oğlu Sencer Şah hükümdar oldu. Ancak Sencer Şah çocuk yaşta olduğundan beyliğin yönetimi zalim bir emîr olan atabeyi Mengli Tegin'in eline geçti. Hârizmşah Alâeddin Tekiş birkaç ay sonra Nişâbur'u kuşattı. Halk ertesi yıl aman dileyerek şehri Tekiş'e teslim etti, Müeyyed Ay-aba'nın kurduğu beylik de böylece sona erdi (583/1187). Alâeddin Tekiş, Sencer Şah'ı Hârizm'e götürdü ve kendisine sıcak bir ilgi gösterdi. Sencer Şah'ın annesiyle evlendi, kızını da Sencer Şah'a verdi. Bir süre sonra Nişâbur'a dönmek için girişimlerde bulunması üzerine gözüne mil çekilen Sencer Şah, Alâeddin Tekiş'in sarayında vefat etti (596/1199-1200).

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 284; Râvendî, *Râhatü's-sudûr*, s. 180, 181, 182, 183, 357, 472; *Ahbarü'd-devleti's-Selçûkiyye*, s. 124, 162-164, 196; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 179, 183, 223-227, 230-233, 236, 259-262, 271-274, 277, 282, 283, 292, 293, 312, 315, 320, 358, 377, 379-383, 384, 410; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 254; Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 258, 259, 260; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 95, 100, 101, 105; Müstevfi, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 452-453, 485, 487; Hândmîr, *Hâbibü's-siyer* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1353 hş., II, 634; Gaffarî, *Cihânârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1343 hş., s. 131-132; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1954, II, bk. İndeks; Safâ, *Edebiyyât*, II, 15 vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlâr Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 64, 69, 70, 77-79, 85-86, 106, 109, 119, 221; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 357-358, 360, 362, 559.

FARUK SÜMER

MÜEYYED-BİLLÂH,

Ahmed b. Hüseyin

(المؤيد بالله أحمد بن الحسين)

Ebü'l-Hüseyin el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn ez-Zeydî el-Alevî et-Tâlibî (ö. 411/1021)

Gilân ve Deylem'de siyasî mücadelede bulunan Zeydî imamı.

333 (944) yılında Âmul'de doğdu. Babası Zeyd b. Zeynelâbidin'in neslinden Hüseyin b. Hârûn'dur. Âmul'deki öğreniminden sonra Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim'den Zeydî fikhını ve Bağdat Mu'tezilesi kelâmını öğrendi. Ebü'l-Hüseyin Ali b. İsmâil b. İdrîs'ten de Hanefî fikhını tahsil etti. Aynı hocadan Nâsır-Lilhak diye anılan Hasan el-Utrûş'un naklettiği hadislerin rivayet icâzetini aldı. Ayrıca Ebû Abdullah el-Basrî'den aklî ilimleri öğrendi ve döneminin ileri gelen diğer âlimlerinden de faydalandı (Humejd b. Ahmed el-Muhallî, s. 262-265). Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd'ın meclislerindeki ilmi münazaralarda rakiplerine galip gelince vezirin takdirine mazhar oldu. İlimî çalışmaları ve tedris faaliyetleri yanında zühd ve takvâsıyla da çevresindekilerin saygısını kazandı.

Ahmed b. Hüseyin, Zeydiyye'nin, "İmam olacak kimsenin imâmetini ortaya koyması ve zalimlerle mücadele etmesi şarttır" şeklinde ifade edilen prensibi çerçevesinde mensuplarından biat aldı. İlk defa Sâhib b. Abbâd devrinde isyana kalkıştıysa da (380/990) başarılı olamadı. Deylem'deki ikinci isyanda Müeyyed-Billâh lakabıyla anılmaya başladı ve bölge ahalisinin çoğu kendisine biat etti. Bu hareket esnasında Gilân sınırında bir süre kalıp kuvvetlerini düzene soktu. Büveyhîler'e bağlı olan Şevzevil'i mağlûp ederek Hevsem'i ele geçirdi ve bir yıl süreyle buraya hâkim oldu. Ertesi yıl yapılan savaşta Şevzevil kuvvetlerine esir düştü, hasmının askerî harcamalarını karşılamak şartıyla esaretten kurtuldu. Rey'de bir süre kaldıktan sonra Âmul'e gidip yerleşmeyi düşündü, ancak Gilânlı ve Deylemli mensuplarının daveti üzerine Deylem'e geçti. Hazırladığı güçlü bir ordu ile Hevsem'in yeni hâkimi Ebû Zeyd es-Sâirî'yi mağlûp etti. Burada kaldığı iki yıl içinde Ebû Zeyd onun hâkimiyetini tanıdıysa da ardından ortaya çıkan ihtilâflar neticesinde güçlenip rakibini mağlûp etti ve Müeyyed tekrar Rey'e gitmek mecburiyetinde kaldı. Bu sırada Ebû Zeyd ile Ebü'l-Fazl en-Nâsırî arasındaki mücadele sonunda Hev-

MÜEYYED-BİLLÂH, Ahmed b. Hüseyin

sem'in Ebû'l-Fazl'in hâkimiyetine geçmesi-ne karşı çıkan Sâirîler, intikam almak maksadıyla Müeyyed'i desteklemeye karar verip kendisini Deylem'e davet ettiler. Deylem'e gitmek üzere yola çıkan Müeyyed, Rûyân'a ulaşıncı buranın hâkimi Ebû Ca'fer ile Taberistan'da bulunan Ziyârîler'e karşı mücadele etmek konusunda anlaş-tı. Rûyân'daki Varfûye Kalesi, Ziyârî Kâbûs b. Veşmgîr'e karşı hazırlık merkezi olmak üzere Müeyyed'e teslim edildi. İki yıl süren hazırlık devresinden sonra Hevsem emîriyle birlikte çevredeki bütün emîrlere Müeyyed'in kumandasında Kâbûs'a karşı sefere çıktı. 400 (1010) yılında müttetikleriyle sahiliden Taberistan'a yürüyen Müeyyed-Billâh, Ehlem'de Ebû Ca'fer Muhammed kumandasındaki Ziyârî kuvvetlerini yenip ilerlemeye devam etti. Ancak Âmül'e yaklaştığında Ziyârî ordusuyla yaptığı savaşta kesin bir yenilgiye uğradı, ordusu dağıldı, kendisi de Deylem'e dönmek zorunda kaldı.

403 (1012) yılında Kâbûs'un ölümü üzerine Şîlîğe ilgi duyan oğlu Menûçîhr, Müeyyed ile barış anlaşması yaptı. Bir müddet sonra Rûyân halkının kendilerine zulmedildiğine dair ısrarlı şikâyetleri karşısında anlaşmayı bozan Müeyyed, Rûyân'a yürüdüyse de Menûçîhr kuvvetlerine mağlûp oldu. Bu sırada Âmül'e gelen Ebû'l-Kâsım el-Büstî, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ali'yi mukayese edip Ebû Bekir'in kırk yıl şirkle iç içe yaşadığını, Ali'nin ise hiçbir zaman şirke düşmediğini iddia edince galeyana gelen halk bazı Şîlîler'in evlerini, mescidleri ve başta Hasan el-Utrûş'un türbesi olmak üzere bir kısım mezarları tahrip etti. Müeyyed'e başvuran Şîlîler bu duruma müdahale etmesini istediklerse de güçsüzlüğü sebebiyle kendisi böyle bir teşebbüste bulunamadığı gibi Rey'deki Şîlîleri mücadeleye teşvik etmesi de sonuç vermedi. Ömrünün son dönemini Lencâ'da geçiren Müeyyed 9 Zilhicce 411 (26 Mart 1021) tarihinde (Cüşemî'ye göre 421/1030'da) vefat etti ve burada defnedildi.

Eserleri. 1. *İşbâtü nübüvveti'n-nebî* (nşr. Halîl Ahmed İbrâhim, Kahire 1399/1979). 2. *Kitâbü'l-İfâde*. Fıkıhla ilgili olan eser bazı ilâvelerle birlikte çağdaşı Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Hevsemî tarafından derlenmiştir. Esere İmâdüddin Ebû Mudâr Şüreyh b. Müeyyed bir şerh yazmış, bu şerh Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed tarafından *el-Cevâhir ve'd-dürer* adıyla ihtisar edilmiştir (şerh ve muhtasarıyla birlikte eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, I, 570-571). 3. *el-Tecrîd*. Hâdî-İlêlhak Yahyâ b. Hüseyin'in fikhî

görüşlerini ihtiva etmektedir. 4. *Şerhu't-Tecrîd*. Kendi eseri üzerine yaptığı geniş bir şerhtir. 5. *el-Emâlî*. Muhtelif kelâm ve fikhî konularıyla ilgili olarak değişik zamanlarda yazdığı açıklamalardan meydana gelmiştir. 6. *Siyâsetü'l-mürîdîn*. 7. *Kitâbü'd-Da'Ve* (günümüze ulaşan eserlerinin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 317-318; Sezgin, I, 570-571).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu'l-uyûn* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 376; a.mlf., *Nühâb min Kitâbi Cilâ'i'l-ebşâr* (nşr. W. Madelung, *Ah-bârü e'immeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 123-125; Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *Kitâbü'l-Hadâ'iki'l-verdiyye* (a.e. içinde), s. 261-292; Muhammed Yûsuf el-Hacûrî, *Ravzâtü'l-ağ-bâr* (a.e. içinde), s. 353-354; Brockelmann, *GAL*, I, 186; *Suppl.*, I, 317-318; Sezgin, *GAS*, I, 570-571; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 590; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 146-150.

MUSTAFA ÖZ

**MÜEYYED-BİLLÂH,
Muhammed b. Kâsım**

(المؤيد بالله محمد بن القاسم)

el-Müeyyed-Billâh Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Ali b. er-Reşid (ö. 1054/1644)

Yemen Zeydî imamlarından.

990'da (1582) doğdu. Yemen'de Zeydî imâmetini kuran Hâdî-İlêlhak neslinden Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed'in oğludur. Genç yaşta babasının Osmanlı kuvvetleriyle yaptığı mücadeleye katıldı. Şehâre Kalesi'nde on beş ay süreyle kuşatma altında kaldıktan sonra gizlice ayrılıp Berat dağlarına kaçan babası onu vekil olarak kalede bıraktı. Durumun kötüye gittiğini görünce kendisinin ve silâhlî mensuplarının kaleden çıkmaları ve saldırıya uğramamaları kaydıyla Osmanlı güçleriyle anlaşma imzaladı (Muharrem 1011 / Temmuz 1602). Babasının 12 Rebîülevvel 1029'da (16 Şubat 1620) vefatı üzerine toplanan Zeydiyye mezhebi ileri gelenlerince imâmete uygun bulundu. Böylece Müeyyed-Billâh unvanıyla Zeydî imamı oldu.

Onun imâmetinin ilk devresi, daha önce babasıyla Osmanlı Valisi Mehmed Paşa arasında Cemâziyelevvel 1028 (Nisan-Mayıs 1619) tarihinde imzalanan antlaşmaya uygun olarak nisbi bir sükûn ve istikrar içinde geçti. 1035 Ramazanında (Haziran 1626) imamın önde gelen adamlarından birinin San'a'da halkı tahrik ettiği

gereğiyle Osmanlı Valisi Haydar Paşa tarafından idam edilmesi üzerine aradaki anlaşma bozuldu. 1036 Muharreminde (Ekim 1626) Osmanlı kuvvetleriyle Müeyyed-Billâh mensupları arasında savaş tekrar başladı. Müeyyed-Billâh kardeşleri Ahmed, Hasan ve Hüseyin'i üç ayrı ordunun başında Yemen'in Osmanlılar'ın elinde kalan kuzey bölgelerine sevketti. Bu güçler, civardaki kabilelerden destek olarak birkaç ay içinde Osmanlılar'ın elinde bulunan Amrân ve Süla ile müttetikleri Âlû Şem-seddin b. İmâm Şerefeddin'in hâkimiyetindeki Kevkebân ve Tavile dışında bütün bölgeleri zaptettiler. Bir süre sonra Haydar Paşa'yı destekleyen Kevkebân Emîri Abdürrab b. Ali de Müeyyed-Billâh kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı (25 Receb 1036 / 11 Nisan 1627). İmam Müeyyed ordularının galibiyetleri sonucunda Yemenliler'in pek çoğu imamın hâkimiyetini benimsedi. Sabyâ ve Cizân şeriflerinin yanı sıra Cevf Emîri Şerîf Hüseyin b. Nâsır da ona bağlılık bildirdi ve Hasan b. Kâsım kuvvetlerinin katılımıyla San'a'dan Taiz'e kadar olan güney bölgeleri ele geçirildi. Bu esnada San'a'nın 100 km. kadar güneyinde bulunan Zemâr şehrinin Türk idaresi, Vali Haydar Paşa ile olan ihtilâfından dolayı imamın kardeşi Hasan'a sığınan San'a, Kevkebân'ın ele geçirilişinin ardından 1036 yılı Şâban ayı başlarından (Nisan 1626) itibaren imamın kardeşi Hasan tarafından kuşatma altına alınmıştı. Osmanlı Valisi Haydar Paşa, askerleri ve malzemeleriyle birlikte San'a'yı terk ederek Yemen'in güney bölgelerine gitmek üzere barış yapmak istediye de imam bunu kabul etmeyip San'a'nın kayıtsız şartsız tesliminde ısrar etti. San'a'nın imam kuvvetlerince muhasarası tam iki yıl sürdü. Neticede Haydar Paşa, güven içinde Zebîd'e intikal etmek şartıyla 1038 yılı Receb ayı başında (24 Şubat 1629) şehri İmam Müeyyed-Billâh'a bırakmak zorunda kaldı (Seyyid Mustafa Sâlim, s. 380). Taiz de yaklaşık bir yıl süren kuşatmanın ardından 10 Şevval 1038'de (2 Haziran 1629) imamın eline geçti. Yâfi' kabilesi şeyhlerinden olan Aden emîri İmam Müeyyed-Billâh'a itaat arzetti. İmamın kardeşi Hasan kumandasında bulunan güneydeki kuvvetler, başta Cened emîri olmak üzere Osmanlılar'a bağlı emîrlerden önemli ölçüde mukavemet gördülerse de sonunda direnişi kırdılar.

Müeyyed-Billâh, iki yıl içinde San'a ve Taiz dahil olmak üzere Yemen'in büyük bir bölümünü ele geçirdi. Osmanlılar'ın hâki-